

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ та МУЗЕЄЗНАВСТВА
ТОВАРИСТВО АНТРОПОЛОГІЇ

VITA ANTIQUA
№ 7–8

Збірка наукових статей

<i>СИНІЦЯ Є.В.</i> Піт-стоп (до 60-річчя Р.В. Терпиловського)	9
Список друкованих праць Ростислава Всеволодовича Терпиловського	21
<i>PAKHARIEVA OLEKSANDRA.</i> Relations entre prehistoriens Russes et Français au XIX ^e et au debut du XX ^e siècles	28
<i>ПІВОВАРОВ С.В.</i> Розвиток археологічної науки в Чернівецькому університеті (друга половина XIX ст. — 2004 р.)	34
<i>МИСЬКО Ю.В.</i> Б.О. Тимошук і розвиток археологічних досліджень у Чернівецькому університеті в контексті вивчення питань слов'яно-руської духовної культури	38
<i>ПАЛІЄНКО С.В.</i> Проблема історико-культурного поділу пізнього палеоліту Східної Європи в радянському та пострадянському палеолітознавстві (кінець 50-х рр. XX ст. — початок XXI ст.)	42
<i>ТОЛОЧКО Д.В.</i> Проблема вивчення та інтерпретації трипільських площадок	50
<i>ЗЕЛЕНКО С.М., КОБЕЦ В.Д., МОРОЗОВА Я.И.</i> Подводная археология в Киевском национальном университете имени Тараса Шевченко	54
<i>РЫЖОВ С.Н., МАТВИИШИНА Ж.Н., ПУДОВКИНА А.С., ЛЕВЧУК П.А.</i> Стратиграфические и планиграфические исследования палеолитической стоянки Малый Раковец IV на Закарпатье	60
<i>ГЛАДКИХ М.І., РИЖОВ С.М.</i> Між першим та четвертим житлами Межиріцького поселення	72
<i>РЕКОВЕЦ Л.И., НЕСИН В.А.</i> Новая стоянка людей позднего палеолита у села Копачив в Украине	74
<i>ШИДЛОВСЬКИЙ П.С.</i> Результати досліджень Семенівського пізньопалеолітичного комплексу в 2004—2008 рр.	78
<i>ПЯСЕЦЬКИЙ В.К.</i> Неолітичні місцезнаходження поблизу міста Славути в Малому Поліссі та деякі загальні питання неолітизації	90
<i>ПУСТОВАЛОВ С.Ж.</i> Классификация катакомбной керамики	101
<i>ДУДИН А.А.</i> О металлических деталях деревянной посуды ранних кочевников юга Восточной Европы в предскифский период	123
<i>КОЗАК Д.Н.</i> До питання про рибальство у скіфську добу на Волині	130
<i>ОЛЬГОВСЬКИЙ С.Я.</i> Бронзоліварні майстерні Північного Причорномор'я архаїчного часу (сучасний стан вивченості)	135
<i>СИВОЛАП М.П., ГОПКАЛО О.В.</i> Розкопки курганів у верхоріччі р. Золотоношка	142
<i>ПАЧКОВА С.П.</i> К вопросу о формировании территории зарубинецкой культуры (по керамическим материалам)	146
<i>ЦИНДРОВСЬКА Л.О.</i> Зарубинецькі тілоспалення могильника Дідів Шпиль	155

ДО ПИТАННЯ ПРО РИБАЛЬСТВО У СКІФСЬКУ ДОБУ НА ВОЛИНІ

Стаття присвячена введенню до наукового обігу матеріалів ранньозалізного часу з поселення біля с. Хрінники на березі Хрінниківського водоймища на Волині.

Однією з найбільш повно досліджених пам'яток ранньозалізного часу на Волині є поселення біля с. Хрінники на березі Хрінниківського водоймища. Протягом 15 польових сезонів ця пам'ятка розкопана практично повністю. Частина матеріалів опублікована в окремій монографії [Козак, Прищеп, Шкоропад, 2004, с. 14—21], інша готується до публікації.

Поселення займає високий правий берег р. Стир і має площу 150×50 м. На поселенні виявлено кілька житлових споруд, велику кількість господарських будівель та ям-погребів, зібрано велику колекцію кераміки, кістяних знарядь праці та побутових речей (проколки, шпильки, лошила), глиняних пряслиць та хлібців, кілька бронзових прикрас (шпилька, витий браслет, заколка тощо).

Попередньо поселення датується V—IV ст. до н. е.

У 2008 р. на околиці пам'ятки виявлено ще один об'єкт ранньозалізного часу, який викликає зацікавлення своїми конструктивними особливостями і набором збережених в ньому речей. Враховуючи унікальність знахідки, вважаємо за необхідне її якомога оперативніше введення до наукового обігу для використання спеціалістами, які займаються проблемами історії та археології скіфської доби.

Об'єкт складався з житла-сушарні та прилеглих до нього двох господарських ям (рис. 1). Житло 110 (за загальною нумерацією жител поселення) мало форму, подібну горошині, і було орієнтоване стінами за сторонами північ-південь. Стіни дещо нахилені до рівної, сильно утопаної долівки. Розміри житла складають $6,4 \times 3,6$ м, висота земляних стін — 0,25 м від рівня долівки. Північну частину житла складав материковий прилавок розмірами $2,1 \times 2,2$ м, який був, очевидно, місцем спання (лежанкою). Посередині житла була велика та глибока яма розмірами $2,2 \times 3$ м, глибиною 1,72 м від рівня долівки.

У південній стіні ями знаходилися два материкові останці-приступки, відстань між якими

складала 1 м. Стіни ями скошені до низу, тому її дно має значно меншу площу, ніж верхня частина ($1,2 \times 1,6$ м). Дно ями, особливо у частині навпроти сходинок, міцно випалене. Судячи з товщини череня (до 2,5 см), це були залишки потужного вогнища. На черені був товстий шар попелу та вугілля. На борту стін ями простежені заглиблення від дерев'яних прутів діаметром до 3 см.

Складається враження, що яма з вогнищем на дні була основою сушарні. Судячи із залишків від дерев'яних прутів на борту стін ями, продукти сушили (в'ялили), підвішуючи їх на палях над вогнем.

Заповнення житла складалося з темно-сірого гумусу з домішкою вугілля, попелу, уламків дрібної глиняної обмазки.

У заповненні житла виявлено доволі велику кількість уламків ліпної кераміки ранньозалізного часу та кістки тварин (рис. 2, 1—12).

На долівці житла під південною стіною виявлено рибальські знаряддя: гарпун, виготовлений з рогу оленя, та захват з ікол дикого кабана, а також кістяний ніж-долото для чистки нутрощів риби (рис. 3).

Крім того, у житлі знайдено: три глиняних прясла, кістяна голка (з обламаним кінцем); три кістяні проколки, бронзова проколка цвяхоподібної форми.

В 1 м на схід від житла 110 знаходилися дві підвальні ями (102 і 103), які входили в один господарсько-житловий комплекс.

Господарська яма 102 виявлена у кв. М—11 на глибині 0,6 м від рівня сучасної поверхні. Яма має округлу у плані форму діаметром 1,6 м та глибину 0,49 м від рівня виявлення. Стіни ями скошені до дна, дно рівне плоске. У заповненні ями, яке складалося з темного гумусу з домішкою попелу та вугілля, виявлено кілька уламків ліпного посуду ранньозалізного часу, кістки тварин. На дні ями знайдено кістяну проколку.

Поряд з ямою-погребом 102, у 0,5 м на південь від неї знаходилася господарська яма 103. Яма має округлу у плані форму діаметром 2 м та глибину 0,32 м від рівня виявлення. Стіни ями скошені до низу, дно рівне, плоске. У заповненні ями, яке складалося з темного гумусу

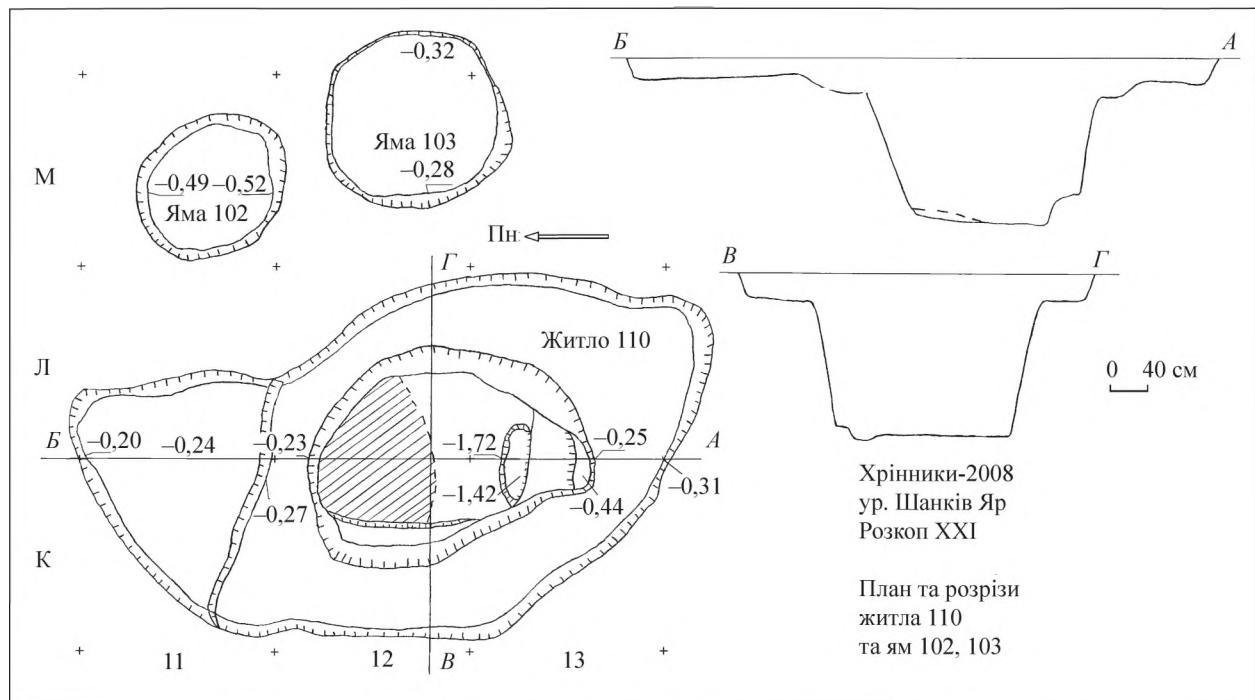

Рис. 1. План та розрізи житла 110 та ям 102, 103. Штриховкою позначено сліди вогнища

з домішкою попелу та вугликів, виявлено кілька уламків ліпного посуду, кістки тварин та кістяну проколку.

Фрагменти кераміки виявлені у житлі та господарських ямах належать до горщиків та мисок. Один уламок чорнолощеної посудини був орнаментований заглибленими лініями і штампованими візерунками. Серед кераміки виділяється один уламок від диска-покришки із пролощеним орнаментом (рис. 2, 1—12).

За формою вінець горщики, прикрашені здебільшого під вінцями наскрізними проколами, можна поділити на дві групи: тюльпано-подібної форми із слабо відігнутими назовні вінцями (8 шт.) та горщики зі слабо нахиленими досередини вінцями (4 шт.). Перші мають лощену внутрішню і рустовану зовнішню поверхню, другі — оздоблені лошінням повністю. Всі горщики, за виключенням одного, орнаментовані рядом проколів під вінцями. Один горщик, крім того, прикрашений вертикальними заглибленими лініями по тулубу, два горщики — гудзико-подібними наліпами і один — розчленованим валиком та пальцевими вдавленнями по вінцях.

Всі миски, крім однієї, мають конічну форму із загнутими досередини вінцями, лощену поверхню. Лише дві миски мають ряд наскрізних проколів під вінцями, а одна — рядок «перлин».

Посуд виготовлений із глини брунатного, рідше чорного і цегляного кольорів з домішкою жорстви, кременю, шамоту і піску.

Крім описаних предметів, у житлі знайдено крем'яні знаряддя. Відщепи мають ознаки різку-

чої функції. Один з них має два сильно спрацьовані різучі краї. Трапився також один фрагмент заготовки серпа лінзоподібної в перетині форми (рис. 2, 13—17).

За типологією кераміки житло відноситься до черепино-лагодівсько-могилянської культурної групи ранньозалізного часу і датується VI—III ст. до н. е. [Пам'ятки гальштатського періоду..., 1993, с. 143—158; Крушельницька, 1976; 1985].

Виявлені у заповненні житла предмети свідчать, що основним продуктом сушки була риба. Про це свідчить повний набір рибальського знаряддя, виявлений під південною стіною житла. Знаряддя складалося з кістяного гарпуна та кістяного «захвату» (рис. 3, 1, 3). Гарпун був змайстрований з трьох, різних за розмірами, остів, виготовлених з рогу. Розміри остів складають 21,1, 15,9 та 11,6 см. Нижня частина остів мала спеціально підрізані площадки, які давали можливість скласти їх в єдине ціле знаряддя, яке мало вигляд тризуба.

«Захват» складався з трьох великих ікол дикого кабана довжиною 9, 9,5 і 10 см, загострених на кінцях. За допомогою спеціальних зарубів в основі ці ікла склалися у вигляді трьохостевого гачка. Інструмент слугував, очевидно, для загачування за зябра пійманої риби. До набору інструментів, пов'язаних з рибальським промыслом, треба віднести також кістяне зубильце, яке двома дірками, просвердленими в основі, кріпилося до палички. Зубильце служило для очистки нутрощів риби (рис. 3, 2).

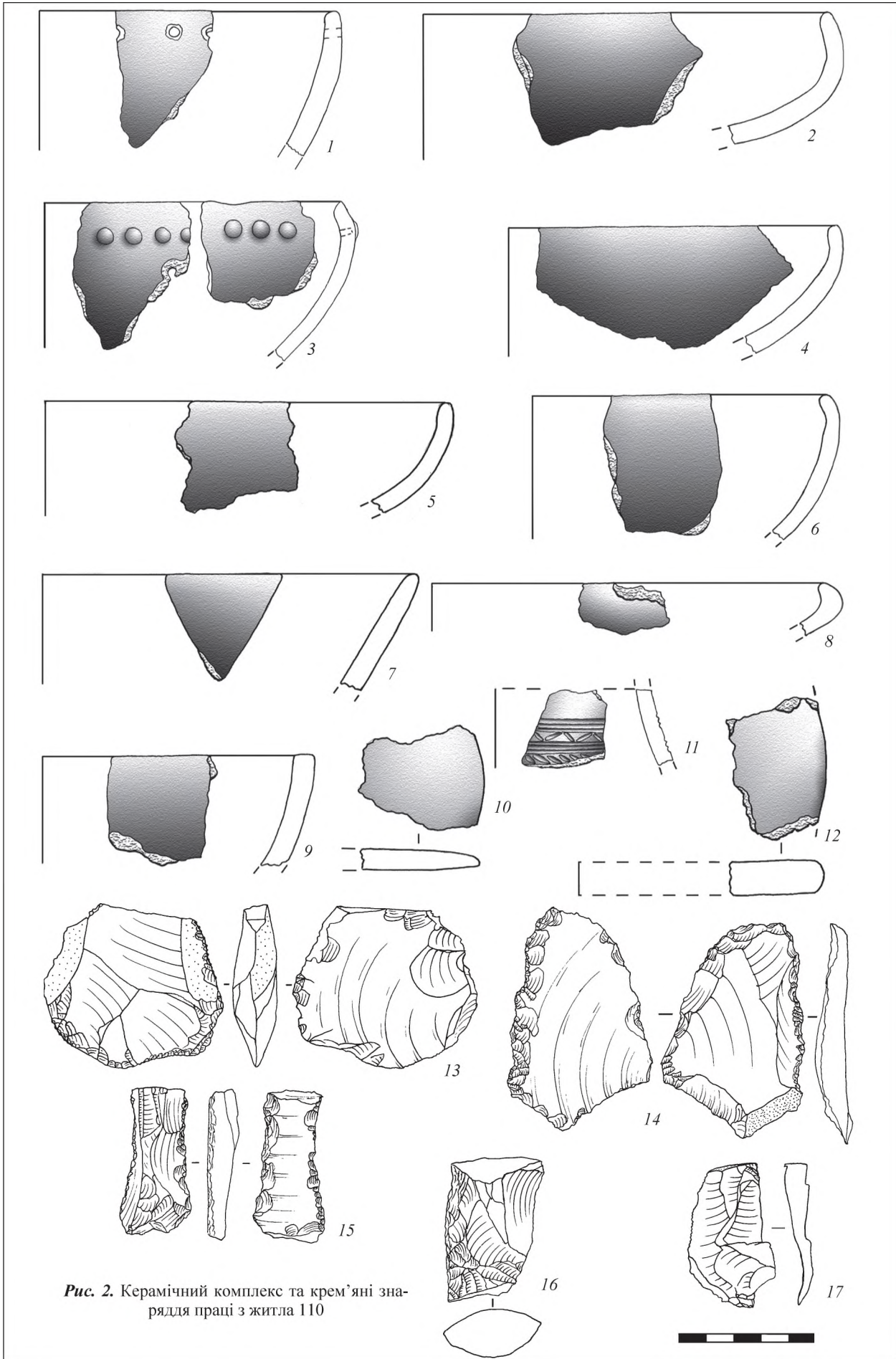

Рис. 2. Керамічний комплекс та крем'яні знаряддя праці з житла 110

Рис. 3. Реконструкція рибальських знарядь: 1 — гарпун; 2 — ніж-долото; 3 — «захват» (автор Д. Козак, мал. худ. А. Панікарського)

Якщо всі речі, виявлені у споруді, мають відповідні аналогії на пам'ятках ранньозалізного часу Волині, то набір рибальських знарядь є унікальним для цього періоду для всієї території України.

Не викликає труднощів реконструкція «захвату» та ножа для чистки нутрощів риби (рис. 3, 2, 3). Дещо складнішим є реконструкція гарпуна. Можливими є два варіанти: або це був один інструмент, який складався з трьох остів, складених у вигляді тризуба, який кріпився до жердини (рис. 3, 1), або ж ми маємо справу з трьома окремими гарпунами. При цьому, найбільший з них міг бути гарпуном-стрілкою, а риба гарпувалася з лука, або ж слугував залежно від потреб гарпуном-списом.

Проте, виходячи з того, що всі три ості гарпуна були на долівці житла в положенні «in situ» разом, і збереглася форма тризуба, ми схильні вважати дійсним перший варіант його реконструкції.

Цілком очевидно, що такий досконалий та повний набір знарядь міг належати лише рибалці-професіоналу. По суті, на основі виявленої

Рис. 4. Художня реконструкція невра-рибалки (автор Д. Козак, мал. худ. І. Ковтун)

Малюнок худ.
І. В. Ковтун
2009 р.

пам'ятки ми можемо реконструювати повний цикл рибальського ремесла: спосіб вилову риби, спосіб її чистки та наступного процесу сушіння або в'ялення.

Цілком ймовірним може бути припущення про виготовлення сушеної чи в'яленої риби як товару призначеного для обміну не лише у межах свого поселення, але й назовні.

Про те, що мешканці села вели зовнішню торгівлю, свідчать знахідки кількох типово скіфських наконечників списів. Є очевидним, що вони могли потрапити на Волинь лише як предмет імпорту із більш південних, власне «скіфських» територій.

Виявлений житлово-господарський комплекс, як і усе поселення ранньозалізного часу у Хрінниках, можна пов'язати з історичними племенами неврів, згадуваних Геродотом [Геродот, Книга IV, 105]. За свідченнями Геродота, які відображають ситуацію на українських землях середини V ст. до н. е., неври разом зі скіфами-орачами займали Правобережну частину України.

Скіфів-орачів, які за повідомленнями Геродота, сіяли хліб на продаж, більшість дослідників розміщують у Лісостеповому Побужжі, а ширше — з ними ідентифікують все землеробське населення Правобережного Лісостепу.

Неври, якщо покладатися на свідчення Геродота, жили на північ від скіфів-орачів, очевидно у Поліссі. За ними простягалася безлюдна земля [Геродот, Книга IV, 175], найімовірніше поліські болота. У певний час, як пише грецький історик, якась частина неврів через навалу зміїв залишила свої землі і оселилися серед будинів, яких вчені локалізують на Лівобережжі [Давня історія України, 1998, с. 84].

Цікавим є сюжет Геродота про те, що неври могли перетворюватися на вовків. Ця фраза сприймалася деякими вченими як ознака не лише поверхневого знайомства історика з цими племенами, але як ознака їх крайньої дикості у порівнянні з іншими племенами цього часу.

Геродот пише: «Цих людей підозрюють у тому, що вони чаклуни. Бо скіфи і елліни, що живуть у скіфів, кажуть, ніби один раз на рік кожен з неврів стає вовком на деякий час, а потім повертається і знову стає людиною. Мене вони цим оповіданням не переконали, але вони на цьому наполягають і це підтверджують клятвою» [Геродот, Книга IV, 105].

Проте археологічні матеріали ілюструють цілком прогресивні для цього періоду елементи культури населення Волині. Житла, їх конструктивні особливості, набір предметів домашнього господарства та ремесла, побутових речей та прикрас є аналогічним до тих, які мали інші племена України в ранньозалізний час, в тому числі і у Лісостепу. Судячи із знахідок, між ними існувала активна обмінна торгівля. В цьому контексті потрібно розглядати подані вище матеріали.

Література

- Геродот. Історія. — Л., 1972.
 Давня історія України. — К., 1998. — Т. 2.
 Козак Д.Н., Прищепя Б.А., Шкоронад В.В. Давні землероби Волині. — К., 2004.
 Крушельницька Л.І. Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза. — К., 1976.
 Крушельницька Л.І. Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи. — К., 1985.
 Пам'ятки гальштатського періоду у межиччі Вісли, Дністра і Прип'яті. — К., 1993.

D.N. Kozak

ABOUT THE ISSUE OF FISHING IN SCYTHIAN AGE AT VOLYN

The article is dedicated to the scientific circulation of the Early Iron Age materials from the settlement near the village Khrinnyky on the shore of Khrinnykivske lake at Volyn. There were several dwelling houses found here as well as administrative buildings and cellar pits; quite a big collection of ceramics, bone tools and everyday utensils. Especially interesting is a complex, where the bone fishing tools come from: harpoon, clamp and knife-chisel. The settlement is estimated as of 5th—4th cent. BC.

АБАШИНА Наталя Серафимівна — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України

БАШКАТОВ Юрій Юрійович — науковий співробітник Інституту археології НАН України

ГЛАДКИХ Михайло Іванович — доктор історичних наук, професор кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ГОПКАЛО Оксана Вікторівна — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України

ГОРБАНЕНКО Сергій Анатолійович — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України

ДІДЕНКО Сергій Васильович — науковий співробітник НМІУ, аспірант Інституту археології НАН України

ДУДІН Олександр Анатолійович — аспірант кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗЕЛЕНКО Сергій Мусійович — кандидат історичних наук, керівник Центру підводної археології КНУ

КЕПІН Дмитро Володимирович — кандидат історичних наук, науковий співробітник Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК

КОБЕЦЬ Віктор Данилович — науковий співробітник Центру підводної археології КНУ

КОЗАК Денис Никодимович — доктор історичних наук, професор, заступник директора Інституту археології НАН України, завідувач відділу археології раннях слов'ян

КОЛОДА Володимир Васильович — кандидат історичних наук, завідувач лабораторії, доцент кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди

ЛЕВЧУК Павло Олександрович — студент кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МАГОМЕДОВ Борис Вікторович — доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу археології раннях слов'ян Інституту археології НАН України

МАТВІШИНА Жанна Миколаївна — доктор географічних наук, завідувач відділу палеогеографії Інституту географії НАН України

МИСЬКО Юлія Володимирівна — кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

МОРОЗОВА Яна Іванівна — науковий співробітник Центру підводної археології КНУ

НЕСІН Валентин Антонович — кандидат біологічних наук, науковий співробітник Інституту зоології НАН України

ОБЛОМСЬКИЙ Андрій Михайлович — доктор історичних наук, науковий співробітник Інституту археології Російської АН

ОЛЬГОВСЬКИЙ Сергій Якович — кандидат історичних наук, завідувач кафедри музеєзнавства Київського національного університету культури та мистецтв

САМОЙЛЕНКО Любов Григорівна — завідувач Археологічного музею КНУ імені Тараса Шевченка

СИВОЛАП Михайло Павлович — директор археологічного музею і керівник археологічної лабораторії Черкаського національного університету

СИНІЦЯ Євген Валентинович — кандидат історичних наук, асистент кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СКИБА Андрій Володимирович — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України

СТАНІЦИНА Галина Олександрівна — науковий співробітник, завідувач наукового архіву Інституту археології НАН України

ПАЛІЄНКО Сергій Володимирович — кандидат історичних наук, завідувач лабораторії Київського університету туризму, економіки і права

ПАХАРЄВА Олександра Сергіївна — кандидат історичних наук

ПАЧКОВА Світлана Петрівна — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України

ПЕТРАУСКАС Андрій Валдасович — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України

ПЕТРАУСКАС Олег Валдасович — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України

ПИВОВАРОВ Сергій Володимирович — доктор історичних наук, завідувач кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

ПУДОВКІНА Анна Сергіївна — магістрант кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПУСТОВАЛОВ Сергій Жанович — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України

ПЯСЕЦЬКИЙ Валерій Казимирович — краєзнавець

РЕКОВЕЦЬ Леонід Іванович — доктор біологічних наук, науковий співробітник Інституту зоології НАН України

РИЖОВ Сергій Миколайович — кандидат історичних наук, доцент кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ТОЛОЧКО Денис Володимирович — аспірант кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЦИНДРОВСЬКА Людмила Олександрівна — науковий співробітник Інституту археології НАН України

ШИДЛОВСЬКИЙ Павло Сергійович — кандидат історичних наук, асистент кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ШИШКІН Руслан Германович — кандидат історичних наук, викладач кафедри історії слов'янських народів КДПУ ім. М.П. Драгоманова